

University of Groningen

Scholing van laag opgeleide volwassenen.

den Boer, P.R.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1995

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

den Boer, P. R. (1995). *Scholing van laag opgeleide volwassenen. een onderzoek naar de inrichting en effecten van scholing in het kader van de PBVE*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

4. BESCHRIJVING VAN CURSISTEN, OPLEIDINGEN EN EFFECTEN

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is beschrijvend van aard. Het dient vooral als achtergrond bij de analyses die in de komende hoofdstukken worden uitgevoerd. Achtereenvolgens worden beschreven: de kenmerken van de cursisten in de onderzoeksgroep (paragraaf 4.2), de door hen gevolgde opleidingen en cursussen (4.3), de gekozen opleidingsrichtingen (4.4), de wijze waarop de cursussen zijn afgerond (4.5) en de posities een jaar na het beëindigen van de cursus (het vervolg na de PBVE) (4.6).

Daarnaast worden ook de relaties beschreven tussen de cursistkenmerken onderling (4.2.2), de inrichtingskenmerken onderling (4.3.4) en van de opleidingsrichtingen met de cursist- en de inrichtingskenmerken (4.4). De relaties tussen de cursistkenmerken onderling en die tussen de inrichtingskenmerken onderling behoorden tot de redenen voor de keuze om cursistkenmerken en inrichtingskenmerken te clusteren tot cursistclusters en typen cursussen bij de analyses van de interactieve verbanden van cursist en opleiding met cursusafron- ding en arbeidsmarkteffect (zie paragraaf 3.4.3 en hoofdstuk 7).

In paragraaf 4.7 tenslotte zijn de verschillen nagegaan in cursist- en inrichtingskenmerken naar de positie die de leden van de onderzoeksgroep een jaar na het verlaten van de PBVE-scholing innamen. Op basis daarvan is een beslissing genomen over welk deel van de onderzoeksgroep de analyses uitgevoerd worden, met arbeidsmarkteffect als afhankelijke variabele (zie 3.2.1).

4.2 Cursistkenmerken

De cursistgegevens worden beschreven in paragraaf 4.2.1, de onderlinge relaties worden nagegaan in paragraaf 4.2.2. Steeds worden achtereenvolgens besproken: de ascriptieve kenmerken (sekse, herintreedsters, etniciteit, leeftijd), de (school- en beroeps)loopbanen voorafgaand aan deelname aan de PBVE (vooropleiding, werkervaring, lengte werkloosheid, aanvangssituatie en voortraject) en motivatie (leer- of werkgericht, of verplicht/ongemotiveerd).

4.2.1 Beschrijving cursisten

Een overzicht van de ascriptieve kenmerken van de onderzoeksgroep staat in tabel 4.1.

Tabel 4.1 Ascriptieve cursistkenmerken

	onderzoeksgroep	
	%	n
Vrouwen	64%	347
Herintreedsters	35%	188
Allochtonen	16%	86
Leeftijd:		
tot 25 jaar	24%	129
26 t/m 30 jaar	18%	98
31 t/m 35 jaar	17%	90
36 t/m 40 jaar	19%	101
40 jaar en ouder	23%	124

N=542

De onderzoeksgroep bestond voor het grootste deel uit vrouwen. Van hen was ruim de helft herintreedster.

De onderzoeksgroep rekende zichzelf merendeels tot de Nederlandse bevolkingsgroep. Van de onderzoeksgroep beschouwde 16% (86 oud-cursisten) zichzelf als behorend tot een andere etnische groep dan de Nederlandse. De grootste groepen onder hen rekenden zich tot een etnische groep, die afkomstig is uit, of wortels heeft in, een (voormalige) kolonie²⁰ (31 oud-cursisten, 5,7% van de onderzoeksgroep) of in een van de landen rond de Middellandse Zee²¹ (28, 5,2%). De overigen waren afkomstig uit of hadden wortels in een ander Europees²² (9, 1,7%), Aziatisch²³ (8, 1,5%), Afrikaans²⁴ (4, 0,7%) of een Latijns-Amerikaans land²⁵ (3, 0,5%). Drie oud-cursisten (0,5%) rekenden zich

²⁰ Suriname (17 oud-cursisten), Antillen (8), Indonesië (3) en Zuid-Molukken (3)

²¹ Turkije (16), Marokko (7), Spanje (3), Italië (1) en Griekenland (1)

²² Frankrijk (3), Duitsland (2), Engeland (1), Denemarken (1), Polen (1) en België (1)

²³ Iran (2), Vietnam (2), Thailand (1), Laos (1), China (1) en Filipijnen (1)

²⁴ Ethiopië (2), Kaap Verdische eilanden (1) en Kameroen (1)

²⁵ Brazilië (1), Colombia (1) en Guyana (1)

niet tot de Nederlandse bevolkingsgroep, maar wilden of konden niet aangeven tot welke etnische groep zij zich wel rekenden.

De gegevens over de school- en beroepsloopbanen van de onderzoeksgroep, voorafgaand aan de PBVE-cursus, staan vermeld in tabel 4.2.

Tabel 4.2 School- en beroepsloopbanen cursisten

	onderzoeksgroep %	n
Vooropleiding:		
Lager onderwijs/ongedipl. voortgezet onderwijs	26%	139
Gediplomeerd LBO, buitenlands of ander onderwijs	33%	181
Gediplomeerd MAVO	25%	136
Gediplomeerd MBO, Leerlingwezen of KMBO	6%	35
Hoger dan gediplomeerd MBO	9%	51
Arbeidsmarktpositie bij aanvang:		
Werkloos, huishouden, onbekend	79%	426
Werkend, branche onbekend	5%	30
Werkend in andere branche	9%	47
Werkend in vergelijkbare branche	2%	13
Werkend in dezelfde branche	5%	26
Werkervaring:		
Geen of onbekend	23%	124
Minder dan een jaar	8%	44
Eén tot vijf jaar	26%	139
Meer dan vijf jaar	43%	235
Lengte werkloosheid voorafgaand aan cursus:		
Werkend, onbekend	24%	129
1 tot 3 maanden	11%	59
3 maanden tot 1 jaar	19%	101
speciale categorie herintreedsters	17%	92
1 tot 2 jaar	14%	78
langer dan 2 jaar	15%	83
Voorafgaand aan huidige cursus:		
Andere cursus gedaan (O&S of anders)	28%	151
Geen andere cursus gedaan	72%	391

De meeste cursisten waren bij aanvang aan een PBVE-cursus werkloos. Een deel had bij aanvang van de cursus een baan. Iets meer dan de helft van deze groep, 11% van de onderzoeksgroep, had bij aanvang een baan in een andere branche dan de richting van de opleiding die ze volgden of een branche die weliswaar vergelijkbaar maar niet dezelfde was als die waarvoor ze een opleiding volgden. Door deze cursisten lijkt de PBVE dus gebruikt te zijn om zich om te scholen. Een kwart van de cursisten met baan, 5% van de onderzoeks-

groep, had een baan in dezelfde branche als de richting van de opleiding die zij volgden. Door hen lijkt de PBVE gebruikt te zijn om zich bij te scholen. Door coördinatiepunten en cursisten werd de scholing in het kader van de PBVE kennelijk ook voor om-, her- en bijscholingsdoeleinden van werkenden gebruikt, zoals gesuggereerd door Onstenk en Wilbrink (1992).

Ruim driekwart van de in 1989 uitgestroomde onderzoeksgroep had werker-
varing en bijna de helft zelfs meer dan vijf jaar.

In de onderzoeksgroep komen zowel kortdurend als (zeer) langdurig werk-
lozen voor. De groep oud-cursisten die voor de aanvang van de cursus langer
dan een jaar werkloos was, de herintreedsters buiten beschouwing gelaten,
maakt ongeveer de helft uit van de groep werklozen en ruim een derde van de
onderzoeksgroep.

Ruim een kwart van de onderzoeksgroep tenslotte had al een oriënterende,
schakelende of andere cursus doorlopen, alvorens men aan de huidige cursus
begon.

Aan de cursisten is gevraagd of zij zich door sociale dienst of arbeidsbureau
verplicht hebben gevoeld een PBVE-cursus te volgen. Daarnaast is hen ge-
vraagd of zij de PBVE-cursus vooral zijn gaan volgen om iets leren, om aan
een baan te komen, of een combinatie van beide. De cursisten die aangaven
noch gemotiveerd te zijn geweest om iets te leren noch om een baan te vinden,
zijn als 'ongemotiveerden' in dezelfde categorie als de 'verplichten' opgeno-
men. De gegevens staan vermeld in tabel 4.3.

Tabel 4.3   Motivatie voor het volgen van een PBVE-cursus

'Verplicht' of 'ongemotiveerd'	8%	46
Gericht op leren	23%	126
Gericht combinatie leren baan verwerven	47%	250
Gericht op het verwerven van een baan	22%	120

Het merendeel van de cursisten is zowel aan de cursus begonnen om een baan
te verwerven als om iets te leren. Een klein deel van de onderzoeksgroep begon
ongemotiveerd of met een gevoel van verplichting aan de PBVE-cursus. Van
hen voelden overigens slechts negen cursisten zich sterk onder druk gezet om
de cursus te volgen, 22 een beetje en waren er 15 niet duidelijk gemotiveerd
om iets te leren, om een baan te verwerven, of een combinatie van beide.

Op basis van deze informatie zijn drie dichotome variabelen betreffende moti-

vatie geconstrueerd: verplichting/ongemotiveerdheid, gerichtheid van de motivatie op leren en gerichtheid van de motivatie op werken (zie 3.2.5). De cursisten op wie het betreffende motivatiekenmerk van toepassing was (bijvoorbeeld motivatie gericht op leren) zijn steeds afgezet tegen alle andere cursisten (dus zowel de werkgemotiveerden, als de ongemotiveerden als degenen die zowel werk- als leergemotiveerd waren).

4.2.2 Onderlinge samenhang cursistkenmerken

De beschreven *ascriptieve cursistkenmerken* zijn onderling gerelateerd. De significante verbanden tussen de cursistvariabelen zijn in schema gezet in schema 4.1

Schema 4.1 Onderlinge samenhang a-scriptieve cursistkenmerken

	Vrouwen	Herintreedsters	Allochtonen
Herintreedsters	+		
Allochtonen	(-)	(-)	
Leeftijd	0	(+)	—

+ significant positieve samenhang; — significant negatieve samenhang; 0 geen samenhang; (+) en (-) er is sprake van enige, maar niet significante, samenhang in de aangegeven richting

In het allochtone deel van de onderzoeksgroep zijn iets minder vrouwen en herintreedsters dan in het autochtone deel van de onderzoeksgroep. De verschillen zijn niet significant. Er zijn 7% minder vrouwen ($\chi^2=1.24$, $df=1$, $p=.26$) en 10% minder herintreedsters ($\chi^2=3.28$, $df=1$, $p=.07$).

De vrouwen in de onderzoeksgroep waren ouder dan de mannen, maar dat is vooral toe te schrijven aan de herintreedsters. Gemiddeld lag de leeftijd van de mannen in de onderzoeksgroep op 29,6 jaar, die van de niet herintredende vrouwen op 31,2 jaar, en die van de herintreedsters op 38,5 jaar ($F=70.1$, $df=2$, $p<.001$). Als de leeftijdsverschillen tussen mannen, niet-herintredende vrouwen en herintreedsters twee aan twee worden getoetst, zijn ze echter niet significant (voor het grootste verschil, dat tussen mannen en niet-herintredende vrouwen, geldt: $F=3.32$, $df=1$, $p=.07$).

De allochtonen in de onderzoeksgroep waren jonger dan de autochtonen: 30,9 tegen 33,6 jaar ($F=6.69$, $df=1$, $p=.01$). Dit verschil is vrijwel geheel toe te schrijven, aan de herintreedsters. De autochtone mannen waren slechts 0,9 jaar ouder dan de allochtone en de autochtonen niet-herintredende vrouwen verschil-

den helemaal niet in leeftijd. De autochtone herintreedsters echter waren duidelijk ouder dan de allochtone (gemiddeld 39 jaar tegen 34,2 jaar ($F=13.87$, $df=1$, $p<.001$)).

De *loopbaanvariabelen* hangen *onderling* niet samen, uitgezonderd werkloosheidsduur en aanvangssituatie. Deze variabelen vullen elkaar precies aan: cursisten die bij aanvang werk hadden, waren op dat moment uiteraard niet werkloos; cursisten die bij aanvang werkloos waren, hadden op dat moment uiteraard geen baan. Samengevoeging van deze variabelen tot één variabele zou de interpretatie van mogelijke verbanden bemoeilijken en wordt daarom achterwege gelaten.

De *loopbaanvariabelen* hangen wel samen met de *cursistkenmerken*. De significante verschillen in loopbanen voor de cursistkenmerken zijn schematisch weergegeven in schema 4.2.

Schema 4.2 Samenhang ascriptieve cursistkenmerken en loopbaanvariabelen

	Vrouwen	Herintr.	Allocht.	Leeftijd
Aanvangssituatie	(-)	—	(-)	(-)
Werkervaring	(-)	+	—	+
Werkloosheidsduur	+ ¹	+ ¹	0 ²	+
Vooropleiding	+	+	0	+
Voortraject	+	0	0	±

+ significant positieve samenhang; — significant negatieve samenhang; 0 geen samenhang;

± niet rechtlijnige samenhang; (+) of (-) er is sprake van enige, maar niet significante, samenhang in de aangegeven richting.

¹ artefact, zie tekst; ² de herintreedsters buiten beschouwing gelaten

Onder de bij aanvang werkenden waren uiteraard geen herintreedsters. Daardoor was het aandeel van de vrouwen onder degenen, die werk hadden toen zij aan hun PBVE-cursus begonnen, relatief klein: 16% lager dan onder de mannen. De niet-herintredende vrouwen, die een baan hadden bij aanvang van de PBVE-cursus, hadden meestal werk in een andere branche dan die waarvoor ze een opleiding volgden, en gebruikten de PBVE dus vaker voor omscholing dan voor bijscholing; de mannen gebruikten de PBVE in dezelfde mate voor om-

scholing naar ander werk als voor bijscholing met behoud van werk²⁶.

Er zijn iets minder allochtonen in de onderzoeksgroep die bij aanvang aan de PBVE-cursus al een baan hadden dan autochtonen, het verschil bedraagt 5%, en het betreft vrijwel uitsluitend omscholvers: deze waren veel vaker autochtoon dan allochtoon.

Onder de jongeren (tot 25 jaar) hadden er relatief veel bij aanvang van de PBVE al een baan (25%), onder de 31- tot 40-jarigen relatief weinig (9%).

De verschillen in werkervaring tussen mannen en vrouwen in de onderzoeksgroep zijn klein: de mannen hadden iets vaker werkervaring, de vrouwen minder vaak, maar de vrouwen met werkervaring hadden iets meer werkervaring dan de mannen in de onderzoeksgroep ($\chi^2=5.61$, $df=3$, $p=.13$). De herintreedsters hadden echter zowel vaker als langer werkervaring dan de mannen en de niet-herintredende vrouwen ($\chi^2=8.69$, $df=3$, $p=.03$). De niet-herintredende vrouwen stonden er qua werkervaring wat slechter voor dan de mannen en de herintreedsters.

De allochtonen in de onderzoeksgroep hadden veel minder werkervaring dan de autochtonen. De verschillen zijn groot ($\chi^2=28.47$, $df=3$, $p<.001$). Onder de autochtonen had 20% geen werkervaring tegen 40% onder de allochtonen. Onder de autochtonen had 48% meer dan vijf jaar werkervaring tegen 20% onder de allochtonen. Gedeeltelijk kan dat verklaard worden door de relatief jonge leeftijd van de allochtone cursisten in de onderzoeksgroep: jongeren hebben minder tijd en dus ook gelegenheid gehad om werkervaring op te doen.

Het verband tussen leeftijd en werkervaring is vrijwel rechtlijnig: ouderen hadden vaker en langer werkervaring, jongeren hadden vaker korter of helemaal geen werkervaring ($\chi^2=155.18$, $df=12$, $p<.001$; Pearson $r=.38$).

De herintreedsters in de onderzoeksgroep waren gemiddeld langer werkloos geweest dan de mannen en de niet-herintredende vrouwen gezamenlijk ($F=45.86$, $df=1$, $p<.001$). De vrouwen (herintreedsters en niet-herintredende vrouwen gezamenlijk) waren langer werkloos geweest dan de mannen ($F=10.64$, $df=1$, $p=.001$). Deze verschillen zijn echter kunstmatig. Voor de herintreedsters is immers een aparte categorie bij werkloosheidsduur gecreëerd tussen drie maanden tot een jaar en een tot twee jaar in. De reden daarvoor was, dat de feitelijke afwezigheid van de arbeidsmarkt voor herintreedsters veel hoger lag dan de werkloosheidsduur van de overige oud-cursisten, namelijk gemiddeld 12,6 jaar. Het zou onjuist zijn de lengte van deze periode als de lengte van de werkloosheidsduur te beschouwen. De samenhang van werkloos-

---

²⁶ Gegevens van de χ^2 -toets worden achterwege gelaten, als cellen voorkomen met verwachte frequenties kleiner dan 5, tengevolge van de kleine groepen; de χ^2 -toets wordt dan onbetrouwbaar.

heidsduur met sekse en herintreedsters is dus een artefact. Daarmee moet bij de verdere analyses rekening worden gehouden.

Allochtonen, de herintreedsters buiten beschouwing gelaten, waren voor zij aan de PBVE-cursus begonnen ongeveer even lang werkloos geweest als de autochtonen ($\chi^2=6.08$, $df=4$, $p=.19$).

Tussen leeftijd en werkloosheidsduur bestaat een direct verband: hoe ouder de cursist bij aanvang was hoe langer deze gemiddeld werkloos was geweest, ook als de herintreedsters buiten beschouwing worden gelaten ($\chi^2=81.48$, $df=16$, $p<.001$; Pearson $r=.28$).

De vrouwen in de onderzoeksgroep hadden een beduidend hogere vooropleiding, dan de mannen ($\chi^2=20.84$, $df=4$, $p<.001$). In vergelijking met de mannen en de niet-herintredende vrouwen hadden ook de herintreedsters een veel hogere vooropleiding ($\chi^2=19.21$, $df=4$, $p<.001$). De herintreedsters hadden overwegend meer diploma's op MAVO-niveau (35% tegen 20% bij de mannen en niet-herintredende vrouwen), de vrouwen (inclusief de herintreedsters) zowel MAVO, als MBO, KMBO of Leerlingwezen, als hoger.

De allochtonen waren voor een deel ook hoger opgeleid: 13% hoger dan MBO tegen 9% onder de autochtonen. Een belangrijk deel van hen had echter buitenlandse of andere opleidingen gevolgd, die moeilijk op hun niveau te beoordelen zijn. Ze zijn ondergebracht bij de categorie waar de meeste cursisten in vallen: gediplomeerd LBO.

Leeftijd en vooropleiding zijn gerelateerd. Deze relatie kan worden verklaard door de relaties tussen leeftijd en PBVE-doelgroepen: onder de ouderen (herintreedsters) waren de MAVO-gediplomeerden sterk vertegenwoordigd, onder de jongeren (26 tot 30, allochtonen) de LBO/buitenlands/anders-gediplomeerden en de hoger dan MBO-gediplomeerden.

De vrouwen in de onderzoeksgroep hadden, voordat zij aan de huidige cursus begonnen, vaker een oriënterende, schakelende of andere cursus gevolgd; het verschil bedraagt 11% ($\chi^2=6.56$, $df=1$, $p=.01$). Dat geldt niet of nauwelijks voor de herintreedsters (3% meer dan de mannen en de niet-herintredende vrouwen, $\chi^2=.69$, $df=1$, $p=.41$) en de allochtonen (1% meer dan de autochtonen, $\chi^2=.02$, $df=1$, $p=.89$). Tussen de verschillende leeftijdsgroepen bestaan eveneens verschillen in de mate waarin men een voortraject had doorlopen. Ze zijn echter niet rechtlijnig: uit de groep 31- tot 35-jarigen hadden 11% meer cursisten een cursus vooraf gevolgd dan uit de groepen tot 25 jaar en van 26 tot 30 jaar; uit de groep boven 40-jarigen 5% meer. De groep tussen 36 en 40 jaar echter had ongeveer even vaak een cursus vooraf gevolgd als de jongste groepen.

Ook de **motivatievariabelen** hangen samen met de ascriptieve cursistkenmerken en de loopbaanvariabelen. De gegevens zijn schematisch weergegeven in schema 4.3. De werk- en leergerichtheid van de motivatie is hier in één variabele geoperationaliseerd. Leergerichtheid heeft de waarde drie, werkgerichtheid de waarde één en gerichtheid op zowel leren als werken de waarde twee. Positieve relaties van deze variabele met cursist- en loopbaankenmerken wijzen hier dus op een verband met **leergerichte** motivatie en negatieve relaties op een verband met **werkgerichte** motivatie.

Schema 4.3 Samenhang ascriptieve cursistkenmerken en loopbaanvariabelen met motivatie

	Verplichting/ ongemotiveerdheid	Leer(+) of werk(–) gerichte motivatie
Vrouwen	0	—
Herintreedsters	0	0
Allochtonen	+	0
Leeftijd	0	0
Werkervaring	—	0
Werkloosheidsduur	kort werkl. (+)	—
Vooropleiding	0	0
Aanvangssituatie	0	zelfde branche (+)
Eerder cursus gevolgd	0	0

+ positieve samenhang; — negatieve samenhang; 0 geen samenhang;
(+) of (–) er is sprake van enige, maar niet significante, samenhang in de aangegeven richting

De allochtonen in de onderzoeksgroep voelden zich vaker verplicht tot het volgen van een cursus of waren niet duidelijk gemotiveerd (15%, $\chi^2=18.52$, $df=1$, $p<.001$), evenals de deelnemers zonder werkervaring (11%, $\chi^2= 16.66$, $df=3$, $p<.001$). Voor de kortdurend werklozen werden verschillen in de zelfde richting gevonden. Ze zijn echter niet significant (7%, $\chi^2= 10.41$, $df=5$, $p=.06$).

De mannen in de steekproef waren meer leergemotiveerd (verschil 11%) en de vrouwen meer zowel leer- als werkgemotiveerd (verschil 9%) ($\chi^2=8.54$, $df=1$, $p=.01$).

De langdurig werklozen waren meer werkgemotiveerd dan de kortdurend werklozen en de werkenden, de werkenden meer leergemotiveerd en de kortdurend werklozen meer niet-gemotiveerd ($\chi^2=30.74$, $df=10$, $p<.001$).

De bij aanvang werkenden in dezelfde of een vergelijkbare branche (meest mannen) waren veel vaker leergemotiveerd dan de bij aanvang werklozen, de huishoudenden en de werkenden in een andere branche (verschillen tussen 35%

en 40%); de groepen zijn echter klein, de kans op toevalsfluctuaties dus groot.

4.3 De inrichting van de opleidingen

De inrichting van het theoriedeel wordt beschreven in paragraaf 4.3.1, de aanwezigheid van een de randvoorwaarden bij de praktijk in paragraaf 4.3.2. In paragraaf 4.3.3 is een samenvatting opgenomen van een beschrijving van de praktijkplaatsen aan de hand van een deel van de informatie van de cursisten en de PBVE-coördinatoren uit Den Boer en Hofman (1992). Presentatie van de variabelen die de inrichting van de praktijkplaats beschrijven, wordt achterwege gelaten. Deze zijn opgebouwd uit verschillende andere variabelen en voor sommatie getransformeerd tot z-scores. Rapportage van gemiddelden en standaarddeviaties van deze variabelen is dus nietszeggend.

In 4.3.4 is de onderlinge samenhang tussen de variabelen van de inrichting van theorie en praktijk nagegaan.

4.3.1 Beschrijving van het theoriedeel

Een overzicht van de beschrijvende gegevens van het theoriedeel van de cursussen die de leden van de onderzoeksgroep hebben gevolgd, is opgenomen in tabel 4.4.

De meeste cursisten volgden cursussen die maximaal een jaar duurden, slechts een kwart volgde een cursus die langer duurde.

Het merendeel van de cursisten volgde een cursus waarbij één of twee dagen in de week theorie-onderwijs werd gevolgd. In het Leerlingwezen is een verdeling gangbaar van één dag per week naar school en de overige op de praktijkplaats. Bijna een derde van de cursisten volgde een cursus met meer dagen in de week theorie. Dergelijke cursussen lenen zich minder gemakkelijk voor duale inrichting.

Het theorie-deel werd het meest gegeven op streekscholen: meer dan de helft van de cursisten geeft aan daar de theorie gevolgd te hebben. De andere belangrijke opleidingsinstellingen waar cursisten theorie volgden, zijn de dagavond-school, waar algemeen vormende opleidingen worden verzorgd en beroepsopleidingen in economisch-administratieve richting (MEAO).

Veruit de meeste cursisten hebben vooraf geen enkele garantie op een baan geboden gekregen. Van degenen die wel een garantie vooraf kregen, gaf de meerderheid aan dat het hier 'enige' garantie betrof.

Ruim een kwart van de cursisten heeft voorafgaand aan de huidige cursus

een voortraject doorlopen, bestaande uit een oriënterende, schakelende of ander soort cursus.

4.3.2 Beschrijving van de randvoorwaarden bij het praktijkdeel

Van de 542 cursisten hebben er 300 praktijk gedaan (55%) en 242 niet (45%). Dat geldt vooral voor de O&S-cursisten (73% van hen had geen praktijk); voor hen is praktijkervaring vaak moeilijk realiseerbaar en wellicht soms ook minder nuttig. Echter, ook van de cursisten die een beroepsopleiding doorliepen, bleek een belangrijk deel (37%) geen praktijkervaring te hebben opgedaan. Vooral onder de cursisten die een niet-technische opleiding volgden, is de groep cursisten zonder praktijkplaats groot.

Tabel 4.4 Beschrijving van het theoriedeel van de opleiding

		%	n
Lengte van de opleiding:	onbekend ¹	15%	82
	1 t/m 3 maanden	5%	30
	4 t/m 6 maanden	11%	60
	6 maanden tot 1 jaar	44%	237
	1 tot 1½ jaar	5%	25
	2 jaar	14%	77
	langer dan 2 jaar	6%	31
Aantal dagen theorie per week	1 dag	34%	186
	2 dagen	36%	193
	3 dagen	16%	86
	4 dagen	8%	42
	5 dagen	6%	35
Instelling waar de theorie doorlopen wordt	Streekschool	52%	283
	Dag/avondschool	31%	168
	MEAO	6%	35
	Andere instelling/onbekend	11%	56
Voortraject voor de huidige cursus	geen/onbekend	72%	391
	O&S- of andere cursus	28%	151
Garantie geboden op een baan:	geen garantie	74%	403
	enige garantie	16%	89
	'harde' garantie	9%	50

¹ Van deze opleidingen is niet bekend hoe lang zij precies duurden, maar wel dat zij korter duurden dan een jaar.

De gegevens over de randvoorwaarden tijdens de praktijkperiode staan vermeld in tabel 4.5.

De lengte van de praktijkperiode liep uiteen van één maand tot twee jaar. Ongeveer een derde van de cursisten volgde een cursus met een praktijkperiode van een half jaar of korter, een kwart met een praktijkperiode die tussen een half en een heel jaar duurde en een derde met een praktijkperiode van één tot twee jaar.

De meerderheid van de cursisten (76%) deed op één praktijkplaats praktijkervaring op, 17% op twee en 5% op drie of vier plaatsen.

De praktijkplaats was in bijna de helft van de gevallen een bedrijf en in bijna de helft van de gevallen een andere praktijkplaats. Andere praktijkplaatsen waren bijvoorbeeld: op school (14% van de cursisten die praktijk deden), in een CV-instelling (3%), eerst op school en daarna in een bedrijf (4%), in een andere instelling (2%) of in een GOA (1 cursist).

Tabel 4.5 Beschrijving randvoorwaarden praktijkdeel

		%	n
Lengte praktijkperiode	onbekend	10%	29
	korter dan 1 maand	4%	12
	tussen 1 en 3 maanden	14%	42
	tussen 3 en 6 maanden	14%	41
	tussen 6 maanden en 1 jaar	26%	78
	tussen 1 en 2 jaar	33%	98
Aantal praktijkplaatsen	onbekend	3%	9
	1	76%	227
	2	17%	51
	3	3%	8
	4	2%	5
Locatie waar de praktijk is doorlopen:	in een bedrijf	49%	147
	elders	47%	142
	onbekend	4%	11
Aard van de aanstelling	geen/onbekend	79%	237
	tijdelijk	11%	34
	vast	10%	29
Aantal betrokken begeleidingsinstellingen (Landelijk Orgaan, PBVE, school)	geen/onbekend	30%	89
	1 van de drie	40%	120
	2 van de drie	22%	66
	alle drie	8%	25

n=300

De meeste cursisten hadden tijdens hun praktijkperiode geen aanstelling bij het bedrijf of de instelling waar ze werken. Cursisten met een aanstelling tijdens de praktijkperiode waren meestal cursisten die bij aanvang aan de PBVE al een baan hadden, de om- en bijscholers dus.

De begeleiding op de praktijkplaats is in eerste instantie uitgevoerd door de praktijkbegeleider in het bedrijf. Bij opleidingen in het Leerlingwezen vindt ook begeleiding plaats vanuit het Landelijk Orgaan (LO) van het Leerlingwezen. De doelstelling daarvan is veelal het in de gaten houden van de kwaliteit van de praktijkperiode, de verbanden met het theoriedeel en het begeleiden bij eventuele problemen tussen school en bedrijf. Daarnaast werd in de PBVE vaak begeleiding verzorgd door het coördinatiepunt en/of door de school waar de cursist het theoriedeel volgde. Door sommige coördinatiepunten werd de begeleiding aan LO of school uitbesteed. Een derde van de cursisten werd door meer dan één van de genoemde instellingen (LO, coördinatiepunt en school) begeleid.

4.3.3 Samenvatting beschrijving inrichting praktijkplaatsen

Voor de bevraging van cursisten is onderscheid gemaakt tussen drie soorten praktijkplaatsen: 1) praktijk op de school die ook de theoriecomponent verzorgde, ter vervanging van een buitenschoolse praktijkplaats, 2) praktijk in een simulatiesituatie, bijvoorbeeld CVV of CAVV, HOMED, etc., en 3) praktijk in een bedrijf. Bij de praktijkplaatsen in een bedrijf is nagegaan of de invulling van de praktijk bestond uit a) meedraaien met het normale werk en ingezet voor de produktie, b) meedraaien met het normale werk, maar dan boventallig, dus zonder inzet voor produktie, en/of c) speciale taken en werkzaamheden (eenvoudiger, moeilijker of anderszins afwijkend). De meest gangbare vorm van praktijk onder de oud-cursisten in de onderzoeksgroep, die praktijk hebben gedaan, bestond uit het meedraaien met de normale beroepspraktijk in een bedrijf, gecombineerd met speciale taken in datzelfde bedrijf. Deze speciale taken waren meestal afgestemd op het theorieprogramma van de opleiding of ze waren eenvoudiger of lichter van aard waren dan de normale werkzaamheden.

De bevraging van de PBVE-coördinatoren leverde een enigszins ander beeld op. Vooral in de technische opleidingen werd volgens de PBVE-coördinatoren minstens even vaak gebruik gemaakt van 'off the job' praktijk als van 'on the job' praktijk. Ten dele werden 'off the job' praktijkplaatsen gebruikt uit pure noodzaak, omdat onvoldoende praktijkplaatsen 'on the job' voorhanden waren (op 41% van de locaties). In de technische opleidingsrichtingen werden zij echter ook gezien als de geschikte praktijkplaatsen voor de beoogde doelgroep om iets te leren. Voor de niet-technische richtingen geldt dat overigens in veel mindere mate: daar was praktijk 'on the job' veel gebruikelijker.

De verschillen met de beschrijving van de praktijkplaatsen zoals gegeven door de cursisten zijn voor een deel te verklaren door het gebruik van verschillende begrippen. Bij de bevraging van PBVE-coördinatoren is, door omstandigheden, een andere indeling voor de beschrijving van de praktijkplaats gebruikt, namelijk: 1) op school, 2) 'off the job' en 3) 'on the job'. 'Off the job' kan in deze omschrijving zowel een simulatie zijn, als een praktijkplaats in een bedrijf, waarbij vooral buiten het normale productieproces ervaring wordt opgedaan. Deze categorie omvat dus de categorieën 2 (simulatie) en 3 (praktijk in een bedrijf) van de indeling die gebruikt is om de cursisten te bevragen, situaties waarbij de cursisten niet (steeds) meedraaiden met de normale beroepspraktijk, maar speciale taken te verrichten kregen of in leersituaties werkten (bedrijfsschool, leerhoek, e.d.). Uit de cursistenbevraging kwam echter naar voren dat deze speciale vormen niet de meest gebruikte waren, ook niet bij de cursisten die een technische opleiding volgden.

Uit de gegevens van de PBVE-coördinatoren bleek tevens, dat op een groot aantal PBVE-locaties te weinig praktijkplaatsen voorhanden waren. Slechts een kwart van de coördinatiepunten gaf aan van alle typen praktijkplaatsen voldoende tot hun beschikking te hebben. Op alle andere locaties was aan een of meer van de onderscheiden vormen gebrek, vooral aan praktijkplaatsen 'on the job'.

4.3.4 Onderlinge samenhang inrichtingsvariabelen

Er is een duidelijk verband tussen de lengte van de opleiding en aanwezigheid van een praktijkdeel: hoe langer de opleiding, hoe vaker praktijk. Ook met de plaats waar de praktijk werd doorlopen is een verband: hoe langer de cursus hoe vaker de praktijkperiode in een bedrijf werd ingevuld. Alleen bij de cursisten die een opleiding van langer dan twee jaar volgden, vond ook een belangrijk deel in school plaats of eerst in school en daarna in een bedrijf. Hier is dus mogelijk sprake van een traject voor zwakkere cursisten, die eerst in een veilige omgeving oefenen en eventueel daarna de praktijk ingaan.

Opleidingen die langer dan anderhalf jaar duurden, hadden in overgrote meerderheid (87%) één of twee dagen theorie per week. Het aantal dagen theorie per week vertoont een negatieve samenhang met de aanwezigheid van een praktijkdeel ($\chi^2=39.85$, $df=4$, $p<.001$). Cursussen met één dag theorie per week, gangbaar in het Leerlingwezen, waren het vaakst voorzien van praktijk (69%), die met twee dagen theorie minder vaak (58%). Van de cursussen met drie dagen theorie per week had 42% ook praktijk, van die met vier dagen theorie per week 33% en van die met vijf dagen theorie per week 29%. Het is dus niet zo dat cursussen met meer dagen theorie per week automatisch geen praktijkdeel kenden. De kans op een duaal ingerichte cursus, dat wil zeggen met een of meer dagen theorie per week en **daarnaast** praktijk, wordt uiteraard kleiner als het aantal dagen theorie per week toeneemt.

Het doorlopen hebben van een voortraject vertoont geen enkele relatie met de lengte van de opleiding, noch met het aantal dagen theorie per week. Evenmin worden voor cursisten die een voortraject hadden doorlopen verschillen gevonden in de randvoorwaarden of de inrichting van de praktijk. De inrichting van de opleiding voor deelnemers met een voortraject week dus niet af van de inrichting voor deelnemers zonder voortraject. Dat zou erop kunnen wijzen dat voortrajecten een 'inhaalkarakter' hadden: cursisten waarvoor dat nodig was, konden in het voortraject hun achterstand inhalen, zodat zij in het 'normale opleidingstraject' konden instromen. Vooral vrouwen (niet de herintreedsters onder hen) maakten van een voortraject gebruik. Langdurig werklozen en laag geschoolden volgden ook iets vaker een voortraject vooral als men langer werk-

loos was geweest of lager geschoold was (alleen lager onderwijs). Voor deze groepen zijn de verschillen klein (hooguit 10%) en statistisch niet significant. Tussen allochtonen en autochtonen zijn geen verschillen in percentages deelname aan een voortraject. Dat is bevreemdend, omdat verwacht mag worden, dat allochtonen vaker aan taalcursussen als voortraject voor een beroepsopleiding deelnamen. De reeds aangegeven verschillen tussen mannen en vrouwen zijn ook klein (11%), maar statistisch significant ($\chi^2=6.56$, $df=1$, $p=.01$). Er zijn geen aanwijzingen voor een opleidingsachterstand onder vrouwen, eerder van een opleidingsvoorsprong (zie 4.2.2, schema 4.2). Mogelijk had het doorlopen van een voortraject vooral te maken met een behoefte aan (beroeps)oriëntatie of onzekerheid over wat men wilde en kon, en minder met het wegwerken van achterstanden of het overbruggen van taalproblemen.

4.4 Opleidingsrichting

De gegevens staan vermeld in tabel 4.6. Zoals in 3.3 reeds opgemerkt zijn de technische en verzorgende opleidingen bij de steekproeftrekking oververtegenwoordigd en de O&S-cursussen en de andere dan de onderscheiden beroepsopleidingen ondervertegenwoordigd. Daardoor zijn ze nu allemaal in redelijke mate in de onderzoeksgroep vertegenwoordigd, hoewel de omvang van de groep cursisten die een verzorgende opleiding volgde nog steeds niet groot genoemd mag worden.

Tabel 4.6 Gekozen opleidingsrichtingen

	%	n
O&S-cursussen	16%	85
Administratieve opleidingen	36%	197
Technische opleidingen	23%	105
Verzorgende opleidingen	8%	44
Andere richtingen	18%	98

De *inrichting* van zowel het theorie- als het praktijkdeel is afhankelijk van de *opleidingsrichting*. De technische en verzorgende opleidingen zijn langer dan de overige en zijn vaker zodanig ingericht dat een duale opleiding mogelijk is: met één (verzorging) of twee (techniek) dagen theorie in de week. Zoals te verwachten was, hebben O&S-cursussen vaker geen praktijkdeel (73%). Cursisten in de verzorgende opleidingen daarentegen hebben bijna allemaal (90%) prak-

tijk, tegen 70% in de technische opleidingen en 50% in de administratieve en andere beroepsopleidingen.

Ook de *cursistkenmerken* hangen samen met de *opleidingsrichting*: bepaalde groepen cursisten kozen andere opleidingsrichtingen dan andere (zie schema 4.4).

Schema 4.4 Samenhang cursistkenmerken en opleidingsrichtingen

	O&S	Administr.	Techniek	Verzorging	Andere
Vrouwen	+	+	—	+	0
Herintreedsters	0	+	+	0	0
Allochtonen	+	—	0	0	0
Leeftijd	0	+	—	0	0
Werkervaring	0	0	+	(—)	(—)
Werkloosheidsduur	0	0	0	0	0
Vooropleiding	0	(mavo)+	(mavo/mbo)—	(lbo)+	0
Aanvangssituatie	0	—	+	0	0
Eerder cursus gevolgd	+	0	0	0	0
Verplicht/ongemot.	+	—	0	0	0
Leer(+)/werk(—)motivatie	+	—	+	—	0

+ significant positieve samenhang; — significant negatieve samenhang; 0 geen samenhang; (+) of (—) er is sprake van enige, maar niet significante, samenhang in de aangegeven richting

Vrouwen deden vooral administratieve (46% tegen 18% mannen, $\chi^2=5.56$, $df=1$, $p=.02$) en verzorgende opleidingen (11% tegen 2%, $\chi^2=15.03$, $df=1$, $p<.001$), mannen vooral technische (52% tegen 5%, $\chi^2=161.21$, $df=1$, $p<.001$).

Vrouwen namen ook significant vaker deel aan O&S-cursussen (18% tegen 11%, $\chi^2=5.56$, $df=1$, $p=.02$). Deze bevinding bevestigt de bevinding dat vrouwen vaker deelnamen aan een voortraject. Gezien het feit, dat de vooropleiding van de vrouwen in de onderzoeksgroep hoger is dan die van de mannen (zie schema 4.2), wijst deelname aan een voortraject dus eerder op onzekerheid over beroepskeuze, eigen capaciteiten of reeds behaalde kwalificaties.

Van de 5% vrouwen die deelnamen aan technische opleidingen, was ruim de helft herintreedster (3% van de onderzoeksgroep). Herintreedsters namen vaker deel aan administratieve cursussen dan de niet-herintredende vrouwen en de mannen gezamenlijk (50% tegen 29%, $\chi^2=23.19$, $df=1$, $p<.001$). Dat wil zeggen, dat de niet-herintredende vrouwen wat minder aan administratieve opleidingen deelnamen dan de herintreedsters.

Allochtonen namen vaker deel aan O&S-cursussen (30% tegen 13% onder de

autochtonen, $\chi^2=16.36$, $df=1$, $p<.001$) en minder vaak aan administratieve cursussen (22% tegen 39%, $\chi^2= 8.98$, $df=1$, $p<.01$). Dat komt niet overeen met de bevinding, dat de allochtonen in de onderzoeksgroep even vaak als de autochtonen deelnamen aan een voortraject.

Ouderen deden vaker administratieve ($\chi^2=27.16$, $df=4$, $p<.001$) en minder vaak technische opleidingen ($\chi^2=21.86$, $df=4$, $p<.001$). De relatie tussen leeftijd en deelname aan administratieve en technische opleidingen kan worden verklaard uit de samenhang tussen leeftijd en herintreedsters: de herintreedsters in de onderzoeksgroep waren ouder en zij namen vaker deel aan administratieve en minder vaak aan technische opleidingen.

Oud-cursisten met meer dan een jaar werkervaring kozen vaker opleidingen in administratieve richting dan cursisten met geen of minder dan een jaar werkervaring ($\chi^2=15.28$, $df=3$, $p<.01$). Oud-cursisten met meer dan een jaar werkervaring kozen ook iets minder vaak technische of verzorgende opleidingen. Deze verschillen zijn echter niet significant.

Verschillen in richtingkeuze naar de lengte van de periode van werkloosheid voorafgaand aan de PBVE-cursus zijn geheel toe te schrijven aan de herintreedsters. Zij kiezen vaker administratieve opleidingen en minder vaak technische en andere opleidingen.

Oud-cursisten die al een MAVO-diploma of een gelijkwaardig diploma hadden, volgden vaker administratieve opleidingen ($\chi^2=35.13$, $df=4$, $p<.001$). Oud-cursisten met een MAVO-diploma en met een (K)MBO of Leerlingwezen-diploma volgden minder vaak technische opleidingen ($\chi^2=13.46$, $df=4$, $p<.01$). Oud-cursisten met een LBO-, een buitenlands of een ander diploma volgden meer verzorgende opleidingen dan de andere groepen ($\chi^2=22.12$, $df=4$, $p<.001$).

Oud-cursisten die bij de start van hun PBVE-cursus al een baan hadden in dezelfde of een vergelijkbare branche als die waarin ze na afloop van de PBVE werk hadden, volgden minder vaak een administratieve ($\chi^2=12.87$, $df=3$, $p<.01$) en vaker een technische opleiding ($\chi^2=24.74$, $df=3$, $p<.001$). Om- en bijscholing kwam dus vaker voor in technische beroepen.

Oud-cursisten, die al een voortraject in de vorm van een O&S- of een andere cursus achter de rug hadden, namen verrassend genoeg, in de vervolgcursus opnieuw vaker deel aan een O&S-cursus dan cursisten die vooraf geen andere cursus hadden gevolgd ($\chi^2=4.80$, $df=1$, $p=.03$).

Oud-cursisten die vooral aan een PBVE-cursus begonnen om iets nieuws te leren, volgden vaker O&S-cursussen ($\chi^2=8.11$, $df=2$, $p=.02$) en technische opleidingen ($\chi^2=18.74$, $df=2$, $p<.001$) en minder vaak administratieve opleidingen ($\chi^2=8.53$, $df=2$, $p=.02$). Cursisten die vooral een PBVE-cursus gingen

volgen om aan werk te komen, volgden vaker dan de (ook) leergemotiveerden een verzorgende opleiding; de leergemotiveerden volgden vrijwel geen verzorgende opleidingen (één cursist, tegen 13% werkgemotiveerden en 9% beide, $\chi^2=13.84$, $df=2$, $p<.001$). Cursisten die noch werk- noch leergemotiveerd waren of vanuit een gevoel van verplichting aan hun PBVE-cursus begonnen, volgden vaker een O&S-cursus (28% tegen 14%, $\chi^2=6.01$, $df=1$, $p=.01$) en minder vaak een administratieve opleiding (22% tegen 38%, $\chi^2=4.64$, $df=1$, $p=.03$).

4.5 De wijze van afronding van de cursus

Ruim de helft van de onderzoeksgroep (54%) sloot de cursus af met een diploma (tabel 4.7). Ruim een vijfde van de cursisten maakte de cursus wel af, maar behaalde geen diploma. Daarbij moet bedacht worden, dat O&S-cursussen veelal niet met een diploma worden afgesloten. In het eerder uitgevoerde uitstroomonderzoek (Den Boer, 1991b) is daarmee rekening gehouden bij de berekening van een intern rendementsscore. Voor O&S-cursussen is in dat onderzoek het afmaken van de cursus als criterium voor rendement gehanteerd en voor beroepsopleidende cursussen het behaald hebben van een diploma (ongeacht of dat een volledig diploma is of niet). Na correctie voor de scheef getrokken steekproef werd een intern rendementspercentage van 60% berekend (zie paragraaf 2.3.3). Zonder correctie ligt het intern rendement, volgens de bovengenoemde criteria, voor de gehele onderzoeksgroep zoals hier beschreven op 66%.

Tabel 4.7 Wijze van afronding van de cursus

	%	n
Geslaagd voor theorie en praktijk	30%	163
Geslaagd voor een van beide of ander examen	24%	132
Cursus afgemaakt, maar geen diploma behaald	21%	114
Cursus voor het einde verlaten	25%	<u>133</u>
		542

Er zijn verschillen in intern rendement tussen de PBVE-doelgroepen:

- de vrouwen in de onderzoeksgroep scoorden hoger (69%) dan de mannen (60%) ($\chi^2=3.98$, $df=1$, $p=.05$);
- de herintreedsters scoorden hoger (72%) dan de mannen en de niet-herintre-

- dende vrouwen gezamenlijk (62%) ($\chi^2=4.38$, $df=1$, $p=.04$);
- de allochtonen scoorden lager (55%) dan de autochtonen (68%) ($\chi^2=4.95$, $df=1$, $p=.03$);
  - de langdurig werklozen scoorden niet significant lager (59%) dan de kortwerklozen (64%) en de werkenden (65%) ($\chi^2=1.11$, $df=2$, $p=.57$).
- Van de oud-cursisten maakte 25% de cursus niet af. Zij verlieten de cursus tussentijds. In bijlage 4.1 wordt ingegaan op hun motieven en de gevolgen van hun keuze voor hun positie na een jaar.

4.6 Posities een jaar na het verlaten van PBVE-scholing

In deze paragraaf wordt de positie beschreven van de onderzoeksgroep in juni 1990, een jaar na het verlaten van hun (eerste) PBVE-cursus. Eerst gebeurt dat in globale zin, aan de hand van de variabele 'vervolg na PBVE' (zie 3.2.1).

Vervolgens worden in paragraaf 4.6.2 de arbeidsmarktposities beschreven van degenen die een jaar na het verlaten van de PBVE werk hadden, eventueel in combinatie met een opleiding. In paragraaf 4.6.3 worden de opleidingen beschreven van degenen die een jaar na het verlaten van de PBVE een opleiding volgden, eventueel naast een baan.

4.6.1 Het vervolg na PBVE

De gegevens over de positie van de onderzoeksgroep in juni 1990, een jaar na het verlaten van de (eerste) PBVE-cursus, zijn weergegeven in tabel 4.8.

Tabel 4.8 Het vervolg na PBVE: de positie een jaar na beëindiging van de (eerste) cursus

	%	steekproef n
Alleen werk	46%	248
Werk en opleiding	16%	87
Geen werk, volgt wel opleiding	14%	78
(Nog) geen werk en (nog) geen opleiding	24%	129
Totaal		542

Van de onderzoeksgroep had 62% een jaar na het verlaten van de PBVE een baan, al dan niet in combinatie met een (vervolg)opleiding. Na correctie voor de scheve trekking van de onderzoeksgroep is het percentage baanvinders voor

de totale PBVE-uitstroom geschat op 57% (Den Boer, 1991b).

Van de PBVE-doelgroepen zijn alleen verschillen gevonden tussen allochtonen en autochtonen. Allochtonen hadden een jaar na het verlaten van de PBVE minder vaak werk dan autochtonen (40% tegen 60%, $\chi^2 = 9.8$, $df=3$, $p=.02$).

Van de 78 oud-cursisten die een jaar na het verlaten van de PBVE alleen een opleiding volgden, hebben er 10 wel werk gehad, maar dat in de tussentijd weer verloren. Van de 129 oud-cursisten die een jaar na het verlaten van de PBVE geen werk hadden en geen opleiding volgden, hebben er 28 wel werk gehad, maar dat in de tussentijd weer verloren.

4.6.2 Beschrijving posities werkenden

In tabel 4.9 wordt de positie beschreven van degenen die een jaar na het verlaten van de PBVE-cursus werk hadden al dan niet in combinatie met een (vervolg)opleiding. Tevens worden afzonderlijk de posities beschreven van degenen die alleen werk hadden en degenen die naast het werk een (vervolg)opleiding deden.

Hun posities worden beschreven aan de hand van de aard van het werk (tijdelijk of vast), de promotiemogelijkheden, het bereikte beroepsniveau, ingedeeld volgens Huijgen en volgens de eigen indeling, en aan de hand van de variabele arbeidsmarkteffect.

Het merendeel van de cursisten had, als ze een jaar na het verlaten van de PBVE een baan hadden, een vaste baan. Een kwart van de cursisten had de indruk in een baan zonder promotiemogelijkheden te verkeren. Het beroepsniveau van de banen is beslist niet laag te noemen. Het is bijvoorbeeld nauwelijks lager dan het beroepsniveau van gediplomeerde MEAO-abituriënten in de provincie Drenthe, een jaar na schoolverlaten (Den Boer, 1991c).

Er zijn duidelijke verschillen in arbeidsmarktpositie tussen cursisten die een jaar na het verlaten van de PBVE alleen werk hadden en cursisten die daarnaast een (vervolg)opleiding volgden. Cursisten die ook een opleiding volgden hadden meer promotiemogelijkheden ($\chi^2=14.44$, $df=2$, $p<.001$) en een hoger beroepsniveau volgens de eigen indeling ($\chi^2=17.35$, $df=4$, $p<.01$), maar niet volgens de indeling van Huijgen ($\chi^2=4.96$, $df=4$, $p=.29$). Ook hadden ze niet vaker een vaste aanstelling ($\chi^2=.84$, $df=2$, $p=.36$). De score op de variabele arbeidsmarkteffect lag voor de groep met werk en vervolgscholing significant hoger dan die voor de groep met alleen werk ($F=16.54$, $df=1$, $p<.001$).

Tabel 4.9 Posities werkenden

	werk, eventueel + scholing n=335	positie na afloop alleen werk n=248	PBVE-cursus werk + scholing n=87
Aard baan	n=333	n=246	n=87
tijdelijk	29%	30%	25%
vast	71%	69%	75%
Promotiemogelijkheden	n=335	n=248	n=87
geen	25%	29%	13%
weinig of onbekend	38%	39%	36%
veel	37%	32%	52%
Beroepsniveau (eigen indeling)			
eenvoudig werk	19%	22%	11%
enig inzicht nodig	40%	43%	32%
behoorlijke vakkennis nodig	19%	16%	26%
veel vakkennis nodig	19%	18%	23%
zeer ingewikkeld werk	3%	1%	7%
Beroepsniveau (indeling Huygen)			
ongeschoold	8%	10%	4%
geoefend	15%	16%	12%
LBO	48%	47%	49%
LBO + Leerlingwezen	23%	21%	28%
MBO of hoger	6%	6%	7%
Arbeidsmarkteffect:			
gemiddelde	6,1	5,8	7,0
standaarddeviatie	2,4	2,3	2,3

4.6.3 Vervolgopleidingen

Over het effect van scholing voor de groep oud-cursisten, die een jaar na het verlaten van de (eerste) cursus met een vervolgopleiding bezig was, kan in feite nog niets gezegd worden. Het effect van het gevolgd hebben van een PBVE-cursus op hun arbeidsmarktpositie kan immers nog niet worden vastgesteld. Wel kan enig inzicht in de perspectieven worden verkregen, die zij zich met hun vervolgopleiding schiepen, door na te gaan wat de aard en het niveau is van de vervolgopleiding die ze volgden. Die zijn beschreven in tabel 4.10.

De oud-cursisten, die een jaar na het verlaten van de PBVE met een vervolgopleiding bezig waren, volgden in meerderheid (89%) een beroepsopleidende cursus, meestal op of boven het niveau van beginnend beroepsbeoefenaar, d.i. niveau primair Leerlingwezen.

Achttien cursisten (11%) volgden een O&S-, een algemeen vormende of een onbekende cursus. Het meest opmerkelijk daarbinnen zijn de cursisten die alge-

meen vormende opleidingen volgden, zoals MAVO of HAVO. Dergelijke cursussen hoorden feitelijk niet in de PBVE thuis.

Tabel 4.10 Soort, niveau en richting vervolgopleiding

	%	n
Soort vervolgopleiding:		
Oriëntatie- of schakelcursus	5%	9
Algemeen vormende opleiding (MAVO, HAVO, taal)	6%	10
Onbekende opleiding	1%	1
Beroepsopleiding niveau onbekend	6%	10
Beroepsopleiding onder niveau primair Leerlingwezen	1%	1
Beroepsopleiding op niveau primair Leerlingwezen	48%	80
Beroepsopleiding boven niveau primair Leerlingwezen	33%	<u>54</u>
		165
Richting beroepsopleiding:		
Administratie	43%	63
Verzorging	8%	11
Techniek	31%	45
Anders	18%	<u>26</u>
		145

Er zijn geen significante verschillen in de aard en het niveau van de vervolgscholing tussen de cursisten die na de eerste PBVE-cursus in 1990 alleen een vervolgopleiding volgden, en degenen die daarnaast werk hadden. De cursisten die naast de vervolgopleiding werk hadden, deden iets vaker een beroepsopleiding (83%) dan degenen die alleen een vervolgopleiding volgden (78%; $\chi^2=.54$, $df=1$, $p=.46$).

Van degenen die naast de vervolgopleiding werk hadden volgde 47% een vervolgopleiding op niveau beginnend beroepsbeoefenaar en 30% een opleiding boven dat niveau. Van degenen die alleen een vervolgopleiding deden, volgde 54% een vervolgopleiding op niveau beginnend beroepsbeoefenaar (7% meer dan in de groep die ook werk had) en 19% boven dat niveau (11% minder dan in de groep die ook werk hadden; $\chi^2=3.09$, $df=4$, $p=.54$).

Vrijwel alle doelgroepen, uitgezonderd de bij aanvang (langdurig) werklozen, namen significant minder vaak deel aan beroepskwalificerende vervolgopleidingen (zie tabel 4.11).

Tabel 4.11 Deelname PBVE-doelgroepen aan beroepskwalificerende vervolgopleidingen

	% beroepsopleiding	chi ²	df	p
Mannen	94%	3.49	1	.06
Vrouwen	83%			
Mannen en niet-herintredende vrouwen	92%	3.74	1	.05
Herintreedsters	79%			
Autochtonen	92%	7.20	1	<.01
Allochtonen	73%			
Werkenden bij aanvang PBVE-cursus	93%	.30	2	>.10
Kortdurend werklozen (korter dan 1 jaar)	90%			
Langdurig werklozen (langer dan 1 jaar)	93%			

4.7 Vergelijking cursist- en inrichtingskenmerken per categorie van vervolg na PBVE

In deze paragraaf worden de groepen vergeleken, die zijn onderscheiden naar hun positie een jaar na het verlaten van de PBVE. Zij worden vergeleken qua cursist- en inrichtingskenmerken en qua randvoorwaarden bij de praktijk. Deze vergelijking is uitgevoerd om een keuze te kunnen maken welk deel van de onderzoeksgroep betrokken moet worden in de analyses met arbeidsmarkteffect als afhankelijke variabele. Daarin moet een keuze gemaakt worden, omdat een deel van de onderzoeksgroep op het moment van onderzoek in feite nog niet uit de PBVE was uitgestroomd, namelijk de cursisten die na een eerste PBVE-cursus een (vervolg)opleiding zijn gaan volgen. In principe kan, zoals ook in paragraaf 4.6.3 reeds gesteld, van hun arbeidsmarktpositie nog niets worden gezegd, omdat ze op het moment van onderzoek de scholing nog niet hadden afgerond. Een deel van hen had naast de vervolgopleiding echter werk. De aard, promotiemogelijkheden en het beroepsniveau van hun banen is beschreven in paragraaf 4.6.2. Deze groep zou dus als 'deels uitgestroomd uit de PBVE' beschouwd kunnen worden en in de analyses opgenomen bij de groep cursisten die na beëindiging van de cursus werk had. Als die keuze wordt gemaakt, moet echter ook de groep cursisten die een vervolgopleiding is gaan doen, maar geen werk had, beschouwd worden als 'deels uitgestroomd uit de PBVE' en opgenomen bij de groep cursisten die na beëindiging van de cursus (nog) werkloos was.

Om daarover een onderbouwde beslissing te kunnen nemen, is in deze paragraaf een vergelijking gemaakt tussen de vier groepen cursisten, die ontstaan als ze worden ingedeeld in de categorieën van de variabele vervolg na de PBVE. Deze vier groepen cursisten worden vergeleken op hun kenmerken, de kenmerken van de cursussen die zij volgden en de randvoorwaarden bij de praktijk die zij deden (tabel 4.12, 4.13 en 4.14). Er kan alleen besloten worden tot het meenemen van de beide groepen die (ook) een vervolgopleiding deden een jaar na PBVE, als:

- de groep cursisten met werk en vervolgopleiding niet of nauwelijks afwijkt van de groep cursisten met alleen werk; en
- de groep cursisten met alleen een vervolgopleiding niet of nauwelijks afwijkt van de groep cursisten zonder werk en vervolgopleiding.

In de tabellen zijn vijf kolommen opgenomen: een voor elke categorie van de variabele vervolg na PBVE en een voor de onderzoeksgroep als geheel. De percentages zijn **kolom**percentages. Dat wil zeggen, dat de percentages per variabele verticaal optellen tot 100%. Zo blijkt uit tabel 4.12, dat 64% van de onderzoeksgroep vrouw is (en dus 36% man). Ook in de groep die na een jaar alleen werk had, is 64% van de onderzochte deelnemers vrouw. (Het is dus **niet** zo, dat 64% van de vrouwen alleen werk had). In de groep die na een jaar zowel werk als een vervolgopleiding had, is het percentage vrouwen veel lager, namelijk 48% en het percentage mannen dus veel hoger, namelijk 52%. In de tabellen 4.13 en 4.14 is aangegeven hoeveel cursisten, die een cursus volgden met het betreffende kenmerk of die onder de betreffende randvoorwaarde praktijk deden, vertegenwoordigd waren in de totale onderzoeksgroep, in de groep die na een jaar alleen werk had, enz.

In de tabellen zijn ook de significante verschillen tussen de groepen naar vervolgpositie aangegeven. Er is nagegaan of:

- a. de groep die een jaar na PBVE werk had en vervolgscholing volgde afweek van de groep die alleen werk had;
- b. de groep die een jaar na PBVE (nog) niets had afweek van de groep die alleen vervolgscholing volgde.

Deze verschillen zijn door middel van de asterisken in de tabellen weergegeven, respectievelijk in de kolom onder werk + scholing en in de kolom onder (nog) niets. Een asterisk wijst dus op een verschil in het betreffende kenmerk, tussen de cursisten in de kolom waar de asterisk staat en de cursisten in de kolom links ervan. In het geval dat een variabele meer dan twee categorieën heeft, is de asterisk aangegeven ter hoogte van de naam van de variabele. De asterisk slaat dan dus op de categorieën eronder.

Tabel 4.12 Cursistkenmerken naar positie na uitstroom

	onderz. groep n=542	alleen werk n=248	positie na afloop PBVE-cursus werk + scholing n=87	alleen scholing n=78	(nog) niets n=129
Vrouwen	64%	64%	48% **	69%	72%
Herintreedsters	35%	35%	22% *	37%	40%
Allochtonen	16%	10%	15%	26%	22%
Leeftijd:					
≤ 25	24%	21%	36%	23%	22%
26-30	18%	16%	21%	17%	20%
31-35	17%	15%	16%	20%	17%
36-40	19%	20%	10%	22%	20%
> 40	23%	27%	17%	18%	21%
gemiddeld		34,2	30,4 *	32,5	33,4
standaarddeviatie		9,3	7,9	7,8	8,1
Vooropleiding:					
LO/onged. VO	26%	25%	21%	29%	28%
Ged. LBO, buitenl. & ander	33%	33%	36%	35%	32%
Ged. MAVO	25%	28%	25%	15%	25%
Ged. MBO, LLW, KMBO	6%	7%	7%	8%	5%
Hoger dan ged. MBO	9%	7%	11%	13%	11%
Werkervaring:					
Geen of onbekend	23%	17%	23%	27%	32%
Minder dan 1 jaar	8%	9%	5%	9%	8%
1 tot 5 jaar	26%	25%	28%	33%	22%
Meer dan 5 jaar	43%	50%	45%	31%	38%
Positie bij aanvang:					
Werkloos, huishouden	79%	75%	69%	86%	87%
Werkend, branche onbekend	5%	6%	9%	5%	3%
Werkend in andere branche	9%	9%	10%	6%	8%
Werkend in vergel. branche	2%	3%	3%	3%	0%
Werkend in dezelfde branche	5%	7%	8%	0%	2%
Lengte werkloosheid					
excl. herintreedsters, zodat	n=450	n=202	n=80	n=63	n=105
Werkend, onbekend	29%	34%	35%	21%	19%
1 t/m 3 maanden	13%	13%	16%	14%	10%
3 mnd. t/m 1 jaar	22%	17%	22%	36%	25%
1 t/m 2 jaar	17%	18%	15%	16%	19%
Langer dan 2 jaar	18%	18%	11%	13%	28%
Motivatie:					
Verplicht/ongemotiveerd	8%	6%	6%	13%	12%
Gericht op werk	22%	21%	23%	28%	20%
Beide, verpl./ongemot.	55%	57%	47%	53%	57%
Gericht op leren	23%	22%	30%	19%	23%

De percentages zijn *kolom*percentages; * $p \leq .05$; ** $p \leq .01$

Tabel 4.13 Inrichting opleiding naar vervolg na de PBVE

	positie na afloop PBVE-cursus				
	onderz. groep n=542	alleen werk n=248	werk + scholing n=87	alleen scholing n=78	(nog) niets n=129
Lengte van de opleiding:			**		
onbekend	15%	12%	11%	23%	18%
1 t/m 3 maanden	5%	5%	3%	10%	5%
4 t/m 6 maanden	11%	12%	6%	14%	12%
6 maanden tot 1 jaar	44%	43%	49%	33%	46%
1 tot 1½ jaar	5%	6%	2%	4%	4%
2 jaar	14%	18%	13%	10%	11%
langer dan 2 jaar	6%	4%	15%	5%	4%
Aantal dagen theorie per week					
1 dag	34%	38%	46%	26%	25%
2 dagen	36%	33%	36%	44%	36%
3 dagen	16%	14%	13%	11%	23%
4 dagen	8%	8%	3%	11%	8%
5 dagen	6%	7%	2%	8%	7%
Instelling waar de theorie doorlopen wordt					
Streekschool of KMBO	54%	58%	52%	53%	48%
Dag/avondschoon of MEAO	37%	35%	37%	38%	42%
Andere instelling/onbekend	9%	7%	11%	9%	10%
Voortraject					
geen/onbekend	72%	72%	76%	67%	74%
O&S- of andere cursus	28%	28%	24%	33%	26%
Garantie geboden op een baan:					
geen garantie	74%	72%	65%	77%	83%
enige garantie	16%	19%	22%	11%	10%
'harde' garantie	9%	8%	13%	11%	7%

De percentages zijn *kolom*percentages; * $p \leq .05$; ** $p \leq .01$

Zo is uit tabel 4.12 afleidbaar, dat vrouwen en herintreedsters:

- ondervertegenwoordigd zijn in de groep die een jaar na PBVE werkte en vervolgscholing volgde ten opzichte van de groep die alleen werk had;
- oververtegenwoordigd zijn in de groep die een jaar na PBVE alleen vervolgscholing volgde ten opzichte van de groep met werk en vervolgscholing; en
- even sterk vertegenwoordigd zijn in de groep die een jaar na PBVE (nog) niets had als in de groep die alleen vervolgscholing volgde.

Tabel 4.14 Aanwezigheid en randvoorwaarden praktijk naar vervolg PBVE

	positie na afloop PBVE-cursus				
	onderz. groep n=542	alleen werk n=248	werk + scholing n=87	alleen scholing n=78	(nog) niets n=129
Praktijk:	55%	60%	65%	51%	43%
Lengte praktijkperiode (n=300)		(n=148)	(n=57) +	(n=40)	(n=55)
onbekend	10%	9%	9%	5%	14%
korter dan 1 maand	4%	5%	5%	2%	0%
tussen 1 en 3 maanden	14%	16%	3%	20%	14%
tussen 3 en 6 maanden	14%	14%	12%	15%	13%
tussen 6 maanden en 1 jaar	26%	21%	39%	22%	29%
tussen 1 en 2 jaar	33%	34%	32%	35%	29%
Aantal praktijkplaatsen					
onbekend	3%	3%	0%	2%	7%
1	76%	75%	86%	67%	73%
2	17%	16%	10%	27%	18%
3	3%	3%	3%	0%	2%
4	2%	3%	0%	2%	0%
Locatie praktijk					
in een bedrijf	49%	47%	53%	42%	55%
elders	47%	49%	47%	55%	38%
onbekend	4%	4%	0%	3%	7%
Aard van de aanstelling			*		
geen/onbekend	79%	80%	65%	95%	81%
tijdelijk	11%	10%	16%	2%	16%
vast	10%	10%	19%	2%	4%
Aantal begeleidingsinstellingen					
geen/onbekend	30%	30%	19%	35%	35%
1 van de drie	40%	40%	58%	30%	27%
2 van de drie	22%	19%	19%	27%	29%
alle drie	8%	10%	3%	7%	9%

De percentages zijn **kolom**percentages; * $p \leq .05$; ** $p \leq .01$

In tabel 4.9 zijn de groep oud-cursisten met werk en vervolgscholing en de groep oud-cursisten met alleen werk al vergeleken op de aard van de arbeidsmarktpositie na een jaar. Daar bleek dat de groep oud-cursisten die een jaar na PBVE zowel werk had als een vervolgopleiding volgde een gunstiger arbeidsmarktpositie had, dan de groep oud-cursisten die alleen werk had, qua promotiemogelijkheden en beroepsniveau.

Uit de hier gepresenteerde gegevens blijkt, dat de cursisten die na afloop werk hadden en vervolgscholing volgden:

- vaker mannen of niet-herintredende vrouwen waren dan de cursisten die

alleen werk hadden (zie tabel 4.12);

- jonger waren dan de oud-cursisten die alleen werk hadden (zie tabel 4.12); en:
- vaker aanstellingen hadden tijdens de praktijkperiode - zowel tijdelijke als vaste - dan de oud-cursisten die alleen werk hadden (zie tabel 4.14).

Uit de hier gepresenteerde gegevens blijken geen verschillen tussen de groep cursisten die (nog) geen werk hadden en de groep cursisten die alleen een vervolgopleiding volgden.

De groep cursisten die een jaar na het verlaten van de eerste PBVE-cursus (nog) werkloos was, verschilt dus niet van de groep cursisten die alleen een vervolgopleiding volgde, maar de groep cursisten die werk had en een vervolgopleiding deed, verschilt wel van de cursisten die alleen werk had.

Voor de keuze om de cursisten die vervolgscholing volgden een jaar na het verlaten van de PBVE wel of niet in de analyses met arbeidsmarkteffect mee te nemen, is relatief ondergeschikt, dat in de groep werkenden met vervolgscholing minder vrouwen, herintreedsters en ouderen vertegenwoordigd zijn. De belangrijke punten van verschil zijn die in de aard van de aanstelling tijdens de praktijkperiode en in de bereikte arbeidsmarktposities. De groep cursisten die een jaar na de eerste PBVE-cursus een vervolgopleiding deed en daarnaast werk had, lijkt een ten opzichte van de overige PBVE-deelnemers enigszins bevoorrechte groep te zijn geweest, die tijdens de praktijkperiode al een (vaste) aanstelling had en (wellicht daardoor) naar een betere baan kon doorstromen. Bij de berekeningen met arbeidsmarkteffect worden daarom alle cursisten die na het gevolgd hebben van een PBVE-cursus doorstroonden naar een vervolgopleiding buiten beschouwing gelaten.

Er is één mogelijk punt van bezwaar tegen deze keuze. Het feit, dat de aanvangssituatie voor de groep cursisten die een jaar na afloop zowel werk had als scholing volgde niet afwijkt van de aanvangssituatie van de cursisten die een jaar na afloop alleen werk hadden, is niet consistent met het geschetste beeld van de licht bevoorrechte groep. Het is mogelijk, dat de groep cursisten met werk en vervolgopleiding een opleiding volgde, waarvoor het coördinatiepunt door het bedrijfsleven was benaderd om in geschoolde arbeidskrachten te voorzien. Omdat er dringend behoefte aan deze arbeidskracht was, is hen direct een baan aangeboden. Uit gesprekken met PBVE-coördinatoren is bekend, dat dergelijke situaties in de praktijk voorkwamen. Of en in welke mate dat hier het geval is geweest, kan niet worden nagegaan. Het is dus mogelijk, dat met deze keuze een conservatief beeld van de PBVE verkregen wordt.

4.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn beschrijvende gegevens gepresenteerd van de cursistkenmerken, de inrichting van de opleiding, de wijze waarop de onderzochte PBVE-deelnemers hun cursussen afsloten en hun posities een jaar na het verlaten van de PBVE.

De cursistkenmerken bleken onderling samen te hangen. Deze samenhang is vooral sterk tussen de ascriptieve cursistkenmerken en de school- en beroepsloopbanen.

Ook de variabelen van de inrichting van de opleiding bleken onderlinge samenhang te vertonen. Zo hebben vooral de lange(re) opleidingen ook een praktijkdeel en (dus) minder dagen theorie per week. In de langere cursussen was de praktijk bovendien vaker in een bedrijf gesitueerd.

Het doorlopen hebben van een voortraject bleek met geen enkele inrichtingsvariabele samen te hangen. Vrouwen bleken vaker van een voortraject gebruik gemaakt te hebben. Zij bleken ook tijdens de hier onderzochte cursussen vaker een O&S-cursus gevolgd te hebben. De vrouwen in de onderzoeksgroep hadden gemiddeld een hogere vooropleiding genoten dan de mannen. Dat wijst erop, dat O&S-cursussen in de onderzochte groep ook gebruikt zijn om onzekerheden over beroepsmogelijkheden, capaciteiten en de waarde van reeds behaalde kwalificaties het hoofd te bieden.

Op basis van de vergelijking van de groepen onderzochte oud-cursisten naar hun positie na een jaar, is besloten de groep cursisten, die een jaar na PBVE een vervolgopleiding volgde, buiten beschouwing te laten in de analyses met arbeidsmarkteffect als afhankelijke variabele. De groep cursisten, die na een jaar werk had en daarnaast een (vervolg)opleiding volgde, week op vrij veel punten af van de groep cursisten met alleen werk. De gegevens wijzen op een licht bevoorrechte groep cursisten, die tijdens de praktijkperiode vaker een (vaste) aanstelling had en (daardoor) een jaar na PBVE betere banen. Mogelijk betreft het hier een groep cursisten die een cursus volgde waarvoor het coördinatiepunt door werkgevers is benaderd vanwege een dringende behoefte aan geschoolde arbeidskrachten. Dat kan hier niet worden nagegaan. In dat geval wordt, door de keuze om deze groep cursisten buiten beschouwing te laten, een conservatief beeld van de PBVE verkregen.